

ДУХОВНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГА: ПРИНЦИПИ, УМОВИ, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

THE PEDAGOGUE'S SPIRITUAL CULTURE: PRINCIPLES, CIRCUMSTANCES, DEVELOPMENT TRENDS

У статті представлено теоретичний аналіз понять «культура особистості», «духовна культура», «духовна культура педагога» та зазначено, що проблема духовного розвитку особистості педагога належить до найбільш актуальних у сучасній освіті. Духовну культуру педагога автором розглянуто як систему духовно-професійних прагнень, які реалізуються в ставленні до себе, інших людей, навколишнього світу та є необхідною основою гуманістичного контексту педагогічної діяльності.

Виділено основні умови, принципи й тенденції розвитку духовної культури педагога. Так, психолого-педагогічними умовами, розвитку духовної культури майбутнього вчителя є спрямованість змісту навчальних дисциплін на формування моральних і духовних цінностей студентів; розширення поліваріативності змісту знань про цілісність і духовну сутність особистості; насичення змісту базової педагогічної освіти знаннями про духовну сутність людини, про необхідність духовно-морального самовдосконалення людини; використання міжпредметних зв'язків, інтеграція навчальних дисциплін; забезпечення умов для самореалізації та творчого розвитку студентів; забезпечення сприятливого морально-психологічного клімату в педагогічному колективі, що стимулює формування позитивної «Я»-концепції вчителя.

Представлено апробацію авторської методики «Духовна культура педагога», яка складається з 11 духовно-професійних прагнень, і визначено ступінь гармонійності функціонування певного виду прагнення на рівні його прояву в поведінці й діяльності майбутнього фахівця освіти.

Розроблено науково-практичні рекомендації щодо оптимізації розвитку духовної культури педагога.

Ключові слова: культура, духовність, духовна культура педагога, духовно-професійні прагнення, духовна свідомість.

In this article is presented a theoretical analysis of the concepts of personality culture, spiritual culture, pedagogue's spiritual culture and is stated that the problem of the pedagogue's personality spiritual development refers to the most relevant in modern education. The pedagogue's spiritual culture is considered by the author as a system of spiritual and professional aspirations that are realized in relation to themselves, other people, the world around them and are a necessary basis for the humanistic context of pedagogical activity.

It is identified the basic conditions, principles and tendencies of pedagogue's spiritual culture development. Thus, the psychological and pedagogical conditions, the development of the spiritual culture of the future pedagogues, are the focus of the content of academic disciplines on the formation of moral and spiritual values of students; expansion of the knowledge content polyvariety about the integrity and spiritual essence of the individual; saturation of the basic pedagogical education content with knowledge about the human spiritual essence, about the need for human spiritual and moral self-improvement; usage of interdisciplinary links, academic disciplines integration; providing conditions for self-realization and creative development of students; ensuring a favorable moral and psychological climate in the teaching staff, which stimulates the formation of a positive "I"-concept of the pedagogue.

It is presented the approbation of the author's method "Pedagogue's spiritual culture" which consists of 11 spiritual and professional aspirations and it is determined the functioning harmony degree of a certain aspiration type at the level of its demonstration in the behavior and activity of the future education specialist.

It is developed scientific and practical recommendations for optimization of the pedagogue's spiritual culture development.

Key words: culture, spirituality, pedagogue's spiritual culture, spiritual and professional aspirations, spiritual consciousness.

УДК 159.9.07

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.20.15>

Вінник Н.Д.

к.психол.н.,

старший науковий співробітник,
старший викладач кафедри психології
особистості та соціальних практик
Інститут людини
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми. У системі української освіти сьогодні формується нова педагогічна парадигма, заснована на ідеї самоцінності особистості, її духовності, яка стверджує пріоритет загальнолюдських цінностей, гуманістичних духовних ідеалів і цінностей. Упродовження цієї парадигми, у свою чергу, зумовлює потребу у висококваліфікованих фахівцях, що володіють багатим внутрішнім духовним світом та особливими особистісними якостями. Ідеться про педагога нового покоління, професіоналізм якого характеризується його багатосторонньою підготовленістю, де особливе місце посідають його якості компетент-

ного наставника зростаючого покоління. Ось чому проблема духовного розвитку особистості вчителя належить до найбільш актуальних у сучасній освіті.

Для заохочення дитини до духовності педагог сам повинен стати носієм вищих духовних цінностей. Перший крок на цьому шляху – це розуміння недостатності свого культурного кругозору. Наступним кроком повинна стати спроба змінити свій внутрішній світ, наповнивши його новим ціннісним змістом. Необхідно дати поштовх особистісному саморозвитку (краще, якщо це спонукання буде внутрішнім, а не зовнішнім). Розвиваючись

духовно, педагог «олюднює» всю сферу своїх відносин із реальністю, одухотворяє її, сприймає будь-який об'єкт дійсності як частину свого внутрішнього світу, оцінює дійсність крізь призму духовних цінностей, розвиває «родинну увагу» до світу [6, с. 324–325].

Результати психолого-педагогічних і соціологічних досліджень показують, що, залишаючись загалом вірними гуманістичним уявленням про високі благородні якості, якими повинна володіти особистість, майбутні вчителі недооцінюють важливість духовно-моральних пріоритетів, цінностей, орієнтирів для формування особистості. Причини недостатньої підготовленості вчителя до професійної діяльності, виховної роботи, його низького культурного рівня криються, на наш погляд, не тільки в неопрацьованості системи професійної підготовки майбутніх вчителів, а й у відсутності єдності й наступності між ланками неперервної педагогічної освіти, слабкому використанні виховного потенціалу діяльності викладачів педвишу.

Отже, склалася невідповідність між декларованими в державних освітніх документах вимог до формування вчителя з високим рівнем духовно-моральної культури й недостатньою розробленістю проблеми в психолого-педагогічній теорії і практиці. Звідси й неможливість здійснення систематичної виховної роботи в рамках педагогічного вишу, коли пріоритет віддається освітньому процесу, орієнтованому на інтелектуальний розвиток особистості вчителя. Усе це зумовило вибір теми дослідження, проблема якої сформульована так: духовна культура педагога – принципи, умови, тенденції розвитку.

Як гіпотеза дослідження виступає припущення, що формування духовної культури студентів буде ефективним, якщо відбувається перетворення соціально-зумовлених цілей і духовних цінностей у потреби особистості педагога, що передбачає постійне вдосконалення його духовної свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз основних вітчизняних психолого-філософських тенденцій показує, що «вони починають переходити до змістовного глибшого розуміння проблем духовності: людський дух уже не розглядається лише як побічний засіб свідомості, свідомість не підміняється усвідомленням чи світоглядом, духовна реальність – духовністю, а духовність – релігійністю» [1, с. 69].

Учені зазначають, що культура є сукупністю способів творчої діяльності людини в галузі матеріального й духовного виробництва, а також результатом цієї діяльності. Духовна культура особистості – це відображення культури суспільства конкретно людиною та якісний показник розвитку особистості. Духовна культура є інтегральним показником утілення

в життя особистості принципу гуманізму як основної, соціально-моральної цінності, а також утілення гуманності, взаємодопомоги, чуйності, доброти, справедливості, інтелігентності як її аналогів в міжособистісних стосунках.

Отже, людина, як суб'єкт та об'єкт духовної культури у своїх інтересах, цінностях, орієнтирах, потребах і вчинках відображає рівень духовної культури суспільства, у якому вона живе. Водночас прилучення особистості до духовної культури суспільства розвиває її духовні потреби, формує інтелектуальні, моральні, естетичні інтереси, відображає внутрішнє багатство, ступінь духовної зрілості, тобто той рівень прояву духовних якостей особистості, який прийнято називати духовністю.

Отже, можна зробити висновок, що духовна культура особистості включає наявність певного обсягу знань і культурної інформації, систему духовних потреб, розвинену свідомість, орієнтовану на постійний контакт з духовними цінностями, і потребу у творчій діяльності на основі засвоєних і привласнених духовних цінностей.

Цією проблемою опікуються такі вчені, як М. Боришевський, А. Зеліченко, О. Колісник, Е. Помиткін, М. Савчин, А. Фурман, О. Фурман (Гуменюк) та інші. Так, українські вчені А. Фурман, О. Фурман зазначають, що проблему духовності потрібно розглядати як психодуховну сутність особистості, яка характеризується як вічними речами (дух, душа), так і земними (психіка, тіло) [3; 8]. Такі погляди є співзвучним з інтерференцією двох світів – об'єктивної дійсності та первинної реальності, за С. Франком. А саме буття реалізується через співучасть в обох світах, адже духовне життя знаходиться за межами предметної та речової об'єктивності [7].

Постановка завдання. Мета дослідження – на основі теоретичного та експериментального аналізу вивчення умов і факторів розвитку духовної культури в освітньому просторі розробити науково-практичні рекомендації по оптимізації даного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологічна матриця психодуховного світу людини, розроблена А. Фурманом, містить схему «загальне-особливе-одиначне-конкретне-універсальне» [8, с. 121–124]. Послідовницею цієї наукової думки Я. Бугерко за допомогою базового інструменту методологічної матриці А. Фурмана розроблено, на нашу думку, сучасний, актуальний інструмент – мислехеми духовної реальності, духовної культури та духовної практики, де загальне – дух (духовна реальність, духовна культура, духовна практика, інтуїція), особливе – душа (духовне несвідоме, архетип, ментальність, релігійність), одиначне – духовність (духовний потенціал, духовні стани, духовні процедури, мораль-

ність), конкретне – самість (духовний досвід, духовні цінності, рефлексія, духовна зрілість), універсальне – свобода, творчість (Віра, Надія, Любов, Гармонія, Екзистенція, Трансценденція, Смирення, Совість, Мудрість, Краса, Благо, Добро, Милосердя, Справедливість, Істина)» [1].

Актуальними є складники духовної культури, за Я. Бугерко:

1. Архетипна матриця як прояв глибинного функціонування колективного несвідомого плату психіки людини, яке є символічним і закріплює досвід попередніх поколінь.

2. Ментальний простір духовно-душевного життя людини як ресурс і гарант її окультурення, одушевлення наближення до Бога.

3. Духовні цінності як надособистісні трансцендентні вартості (духовні канони, котрі привласнені людиною, спонтанно визначають її поведінку).

4. Духовна практика (процес гармонізації духовних прагнень, інтенцій, цінностей) як особистісне осягнення надособистісних смислів реалізації прагнення до саморозвитку через наближення до ідеалів істини, добра, краси.

Духовна культура як основа духовної реальності (суб'єктивованого відчуття єдності з трансцендентним Сущим) трактується автором як «об'єктивізація і прийняття у внутрішній світ людини символічно-образних за формою і сутністю трансцендентних вічних культурних надбань людства (ідеалів, вищих цінностей тощо)» [1].

Щодо духовної культури педагога, то нам імпонує думка В. Кудрявцевої, яка розглядає поняття духовну культуру педагога як систему світоглядних уявлень і переконань, які реалізуються в ставленні до себе, інших людей і навколишнього світу та є необхідною основою гуманістичного контексту педагогічної діяльності [4].

Отже, розвиток духовної культури особистості необхідним чином передбачає вдосконалення її духовної свідомості. Будучи особливою якістю психіки, духовна свідомість має направленість на саморегуляцію психічної системи особистості.

Варто зазначити, що саморегуляція цілеспрямованої життєдіяльності розглядається в контексті рефлексивних структур «Я-концепції» (К. Альбухановою, І. Семеновим, В. Соболюковим та ін.).

Отже, важливої ролі в розвитку духовної культури педагога набуває процес виділення в «Я-концепції» двох елементів: «Я-реальне» та «Я-ідеальне» й наступний процес їх порівняння. Адекватний рівень самооцінки зумовлює оптимальність процесу розвитку педагога. Самооцінка та рівень домагань визначають духовний стан особистості педагога й продуктивність його діяльності, а отже, його розвиток.

Підтвердженням цьому є праці українського вченого А. Осипова, який зазначає, «що феномен особливості духовності полягає в тому, що у своєму дійсному змісті вона розгорнута лише на матеріалі самопізнання й самовдосконалення особистості в ході її духовного зростання, коли єдність зовнішнього і внутрішнього засвіту душі людини є фундаментом її існування в цілісності й довершеності, осередком самоусвідомлення нею свого власного глибинного Я» [5, с. 70].

Для діагностики духовної культури автором статті розроблено методичку «Духовна культура педагога» [2]. В основі методички – техніка семантичного диференціалу, запропонована Ч. Осгудом. Відмінність у тому, що зміст протилежного твердження-антоніма досліджувани повинні уявляти самі. Це наділяє методичку не тільки діагностичною, а й функцією самопі-

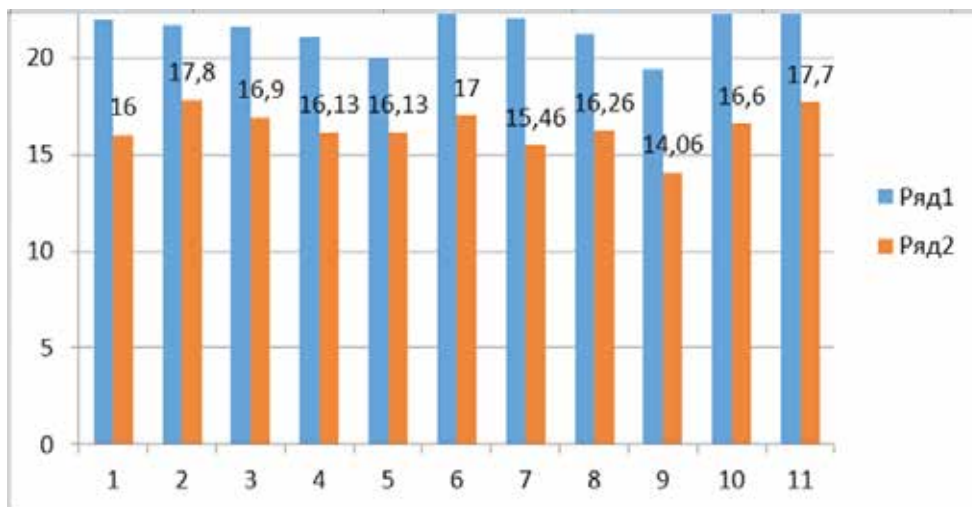

Рис. 1. Результати за методикою «Духовна культура педагога»,
де горизонтальна вісь – прагнення, вертикальна – бали (мах. 25); ряд 1 – сила прагнення, ряд 2 – сила реалізації

знання, також вона є оціночною, що відповідає природі духовної культури за обраним нами підходом. Методика містить, замість однієї, дві п'ятибальні шкали: шкала А – оцінка сили духовно-професійного прагнення, шкала Б – оцінка ступеня його реалізації в педагогічній діяльності. Це відображає ступінь усвідомлення вчителем духовних цінностей, їх рефлексії і творчості.

Ми виділили одинадцять видів духовно-професійних прагнень, які відповідають структурі особистості, педагогічній діяльності, професіографічним вимогам до особистості вчителя: прагнення усвідомлювати професійні знання як цінності; прагнення любові до дітей; прагнення рефлексії; прагнення до духовного спілкування; прагнення до гуманістичної спрямованості; прагнення гармонійного саморозвитку; прагнення духовної та творчої самореалізації; прагнення до набуття й реалізації духовного досвіду; інтелектуально-творчі прагнення; прагнення психічної саморегуляції; прагнення творчого використання професійно-психологічних знань.

Для інтерпретації результатів визначається різниця показників сили прагнення і ступеня його реалізації, отже, встановлюється ступінь гармонійності функціонування певного виду прагнення на рівні його прояву в поведінці й діяльності студента.

Так, у дослідженні духовної культури студентів (n=86) гуманітарного профілю 4 курсу Київського університету імені Б. Грінченка отримані такі результати (рис. 1).

Як видно з діаграми, студенти 4 курсу вже мають достатньо високий ступінь прагнень і ще невисоку ступінь їх реалізації. Дуже порадували результати реалізації прагнень любові до дітей і творчого використання професійно-психологічних знань, які є необхідною умовою не тільки педагогічної діяльності, а й майбутнього батьківства. Найнижчі оцінки мають сила та реалізація інтелектуально-творчих прагнень, що, на нашу думку, підтверджує гіпотезу їх активного розвитку в цьому віці.

Отже, теоретичний наліз психолого-педагогічної літератури за цією проблемою та практичне апробування чинників досліджуваного явища дали змогу констатувати, що психолого-педагогічними умовами розвитку духовної культури майбутнього вчителя є:

- спрямованість змісту навчальних дисциплін на формування моральних і духовних цінностей студентів, позитивної мотивації в набутті професійних знань, умінь і навичок;
- розширення поліваріативності змісту знань про цілісність і духовну сутність особистості;
- насичення змісту базової педагогічної освіти знаннями про духовну сутність людини, її духовно-моральні ідеали, цінності, орієн-

тири, про необхідність духовно-морального самовдосконалення людини;

- включення викладачів педвузу в міжкафедральні та міжфакультетські взаємодії, використання міжпредметних зв'язків, інтеграцію навчальних дисциплін;

- забезпечення умов для самореалізації та творчого розвитку студентів через розширення сфери практичної діяльності, що дає змогу актуалізувати в майбутніх учителів процес розвитку свого духовного світу, моральних якостей, формування здатності до моральної рефлексії, прагнення до самореалізації в педагогічній діяльності, орієнтованої на виховну роботу в школі;

- забезпечення сприятливого морально-психологічного клімату в педагогічному колективі, що стимулює формування позитивної «Я»-концепції вчителя, розвиток духовних потреб і прагнення до їх задоволення;

- розширення діапазону можливостей для духовно-морального розвитку й самовиховання в освітньому просторі вузу.

Основними принципами формування й розвитку духовної культури вчителя в системі неперервної педагогічної освіти є особистісно-діяльнісний, культурологічний, аксіологічний підходи до включення суб'єктів педагогічного процесу у творчий саморозвиток, орієнтованого вищими духовними й моральними цінностями буття людини; актуалізація духовно-морального потенціалу в професійній діяльності; принцип цілісності, який орієнтує на комплексний розгляд процесу духовного формування особистості вчителя на всіх етапах його підготовки.

Провідними тенденціями, що характеризують процес розвитку духовної культури вчителя, є:

- 1) тенденція культурно-гуманістичної спрямованості професійної діяльності вчителя, реалізована на підставі принципу розвитку педагогічної діяльності як феномена культури й у контексті культури;

- 2) тенденція ускладнюючого творчого характеру діяльності вчителя за допомогою принципу безперервності забезпечує адаптацію вчителя в постійно мінливій освітній ситуації;

- 3) тенденція безперервного розвитку діяльності актуалізує принципи послідовності та спадкоємності його підготовки;

- 4) тенденція зростання системності діяльності вчителя, яка відображає загальний зв'язок і взаємозумовленість структурних і функціональних компонентів цієї діяльності й реалізується на підставі принципів безперервного та поступального розвитку особистості вчителя, саморегуляції життєдіяльності.

Висновки з проведеного дослідження. Духовна культура майбутнього вчителя формується ефективно, якщо у викладанні

навчальних дисциплін буде забезпечена спрямованість їх змісту на формування моральних і духовних цінностей студентів, позитивної мотивації в набутті професійних знань, умінь і навичок.

Насичення змісту базового педагогічної освіти знаннями про духовну сутність людини, її духовно-моральні ідеали, цінності, орієнтири, про необхідність духовно-морального самовдосконалення людини, особливо педагога, сенс та особливості професійної діяльності якого полягають у постійній роботі над собою.

Активне включення викладачів у міжкафедральну й міжфакультетську взаємодію, що забезпечує використання міжпредметних зв'язків, інтеграцію окремих дисциплін, що найбільшою мірою стимулює розвиток духовної сфери майбутнього вчителя, розширює його кругозір, поглиблює теоретичну й загальнокультурну підготовку, розвиває духовно-професійні прагнення.

Забезпечення умов для самореалізації та творчого розвитку студентів через розширення сфери практичної діяльності майбутніх учителів, збільшення частки практичних занять студентів, активне включення студентів у різні форми навчальної та позанавчальної виховної роботи з учнями в період педагогічної практики, різні види благодійної діяльності тощо.

Це дає змогу актуалізувати в майбутніх учителів процес розвитку свого духовного світу, моральних якостей, формування здатності до

моральної рефлексії, прагнення до самореалізації в педагогічній діяльності, орієнтованої на виховну роботу в школі. Перспективним напрямом є вивчення лонгитюдних зрізів розвитку духовної культури на всіх ланках неперервної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бугерко Я. Феномен духовності у контексті філософсько-психологічних досліджень. *Педагогіка та психологія*. 2015. № III (27). С. 69–74.
2. Гуменюк (Фурман) О.Є. Спонтанно-духовна організація Я-концепції універсума. Тернопіль : Економічна думка, 2003. 40 с.
3. Вінник Н.Д. Методика «Духовна культура особистості педагога». *Практична психологія та соціальна робота*. 2012. № 10. С. 53–55.
4. Кудрявцева В.Ф. Розвиток духовної культури педагога в системі підвищення кваліфікації : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1997. 24 с.
5. Осипов А.О. Онтологія духовності : монографія : у 2 кн. Миколаїв : МДГУ ім. П. Могили, 2008. Кн. 1. 240 с.
6. Петракова Т.И. Гуманистические ценности образования в процессе духовно-нравственного воспитания подростков : автореф. дисс. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Москва, 1999. 40 с.
7. Франк С.Л. Реальность и человек. Метафизика человеческого бытия. URL: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/frank> (дата звернення: 30.11.2020).
8. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 378 с.